

דפנא לזין

'הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו' (עמוס ג, 3)
בין מורה לתלמיד: האר"י ור' חיים ויטאל

הסדרה לחקר ספרות הקבלה והחסידות: מקורות ומחקרים

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' משה חלמיש
פרופ' חניכה פדיה

דפנא לוי

'הילכו שניים יחדיו

בלתי אם נועדו' (עמוס ג, 3)

בין מורה לתלמיד: האר"י ור' חיים ויטאל

הוצאת אדרא, תל אביב

Daphna Levin

Can Two Walk Together Except They Be Agreed? (Amos 3,3)

Between Teacher and Disciple:
Rabbi Isaac Luria and Rabbi Haayim Vital

עיצוב העטיפה: דפנא לוין

על העטיפה: תיקון ט"ו בשבט של המקובלים במירון.
התמונה באדיבות ישיבת אור הרשב"י במירון.

מסת"ב: 9-10-7773-965-978 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תש"ף – 2020

© Copyright 2020 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com>

<http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה:

א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

מילין זעירין

תודתי למורי ורבי פרופסור אברהם אלקיים, ראש מרכז מוסיוף לחקר הקבלה – הפקולטה למדעי היהדות באוניברסיטת בריאילון, על הערותיו והצעותיו מרחיבות הדעת למקרא כתב היד.

תודתי כתמיד לצוות מאיר הפנים של ספריית גרשם שלום בספרייה הלאומית בירושלים.

תוכן העניינים

שער ראשון: חניכה ויחסי מורה ותלמיד בין מזרח ומערב

13	מבוא
15	המתודולוגיה
16	החניכה במסורות המזרח
16	הולדת המורה
26	טבעם של הלימודים
36	דמותו של המורה ומערכת יחסיו עם התלמיד
36	הגדרת המורה
43	מערכת היחסים בין המורה לתלמיד
48	דמותו של החניך

שער שני: חברות וחניכה בצפת במאה הט"ז: האר"י וגוריו

57	מבוא
58	שירתה של צפת
59	הדרך החסידית
62	קהלים וקהילות
63	חברות החסידים המקובלים
66	חברות האר"י וגוריו
66	הולדת המורה
71	טבעם של הלימודים
75	דמותו של המורה
91	זהותם של גוריו של האר"י

שער שלישי: הילכו שניים יחדיו בלתי אם נועדו

האר"י ור' חיים ויטאל: בין מורה לתלמיד

95	מבוא
96	ספרות השבחים
99	ייעודה של חניכתו של הרח"ו

101	עיקרי תורת הגלגול והקארמה של האר"י
101	מבוא
101	הסיבות לגלגול
102	המצוות
102	גלגול לצורכי הדור
104	הגלגול כתיקון הנשמות
105	שושלות הגלגולים
105	מפגשים חוזרים בין נשמות
106	הקארמה
107	קארמה שלילית
108	קארמה שלילית ודפוסים חוזרים של אותה נשמה
109	קארמה שלילית ומפגשים חוזרים בין נשמות
111	קארמה חיובית
114	מפגשים חוזרים בין האר"י ורח"ו בהלוך העתים
115	גלגולים משותפים של האר"י ורח"ו מתקופת התנאים
115	רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי
116	רשב"י ותלמידו
121	גלגול משותף מתקופת האמוראים – אביי ור' ביבי
125	מפגש עלום בין מורה לתלמיד
127	ראשית החניכה והלימוד
127	'קול ה' על המים' – מאגיה וטקסים על המים

שער רביעי: דרכי חניכתו של ר' חיים ויטאל

137	תיקונו של ר' חיים ויטאל
137	מבוא
137	תורת הנפש ותיקונה בקבלת האר"י
142	סוגי העוונות
145	מטרותיו של תיקון הנפש
145	תיקון הנפש כמטרה בפני עצמה
146	תיקון הנפש כאמצעי להשגה
148	תיקון הנפש כאמצעי להימלט מן הגיהנום
149	תיקון הנפש כאמצעי לסיום מסכת הגלגולים
150	תיקון נפשו של רח"ו על ידי האר"י
	שורשי נפשו, גלגוליו של ר' חיים ויטאל והשלכותיהם
151	על חייו במאה ה"ו

151	מבוא
151	תיקונים שנתן האר"י לרח"ו לתיקון חטאים שחטא בגלגולים קודמים
157	הקשר הנשמתי בין ר' חיים ויטאל לר' עקיבא
159	תיקונים שנתן האר"י לרח"ו לתיקון חטאים שחטא בגלגולו כרח"ו
161	שלבים בדרכו של הרח"ו להשגה
164	התבודדות
169	ייחוד ייחודים
176	עיבורים ונשמות יתרות – בין גילוי לכיסוי סודות בחניכתו
179	של האר"י את רח"ו
186	גירוש רוחות תועות / עיבורים רעים – חניכה פרקטית

שער חמישי: "ילמדני כרצוני"

דמותו של ר' חיים ויטאל כתלמיד

	דמותו של הרח"ו כתלמיד – תהפוכותיה של דינמיקת הזמן
193	בחניכתו של רח"ו
197	הקשר הרגשי בין האר"י לרח"ו
201	מערכת היחסים המתמשכת של הרח"ו עם האר"י לאחר הסתלקותו
212	מעבר לחניכה
220	אחרית דבר
223	ביבליוגרפיה
245	מפתח העניינים

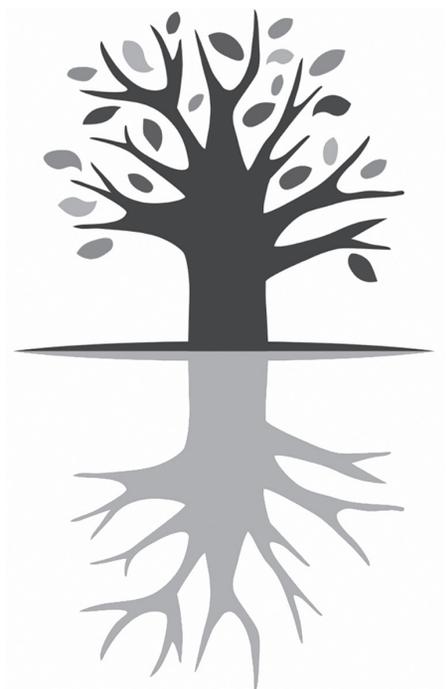

שער ראשון

חניכה ויחסי מזרה ותלמיד בין מזרה ומערב

'כל מסורות החכמה הגדולות, היהדות, הנצרות, הסופים, הבודהיזם או ההינדואיזם, שואבות את כוחן מיחסי המורה והחניך'.

(ספר המתים והחיים הטיבטי, עמ' 141)

ה

חניכה, לפי מירצ'ה אליאדה, מסמלת את התופעה היותר רוחנית בהיסטוריה האנושית. במובן הרחב ביותר מתייחסת החניכה לגוף של טקסים ותורות שבעל פה, דומים זה לזה, אשר מטרתם היתה לייצר שינוי משמעותי במעמדו הדתי והחברתי של החניך. במונחים פילוסופיים, כתב אליאדה, החניכה מקבילה לשינוי הבסיסי במעמדו האקזיסטנציאלי של החניך הטירון משהוא רוכש בסופו של המסע זהות חדשה ושוונה, לאמור הוא נהיה 'אחר'.¹ אליאדה חילק את טקסי החניכה לשלוש קטגוריות המכוונות כל אחת למטרה משלה. האחת מתייחסת לטקסי התבגרות, כלומר לטקסי מעבר מילדות לחיים הבוגרים. אלו היו בבחינת חובה אשר הוטלה על כל מי שהשתייך לחברה מסוימת. הקטגוריה השנייה מתייחסת לטקסים שהיו מיועדים לאינדיבידואל אשר ביקש להתקבל לאחווה או למסדר סודי כלשהו בעל אופי גברי על דרך הכלל. הקטגוריה השלישית מתייחסת לחניכה של מי שהועידו לו תפקיד רוחני מיסטי כגון השמאן או הרופא השבטי. חניכה זו שבסופה מוקנים לחניך ידע וכוחות דתיים רוחניים, מתייחדת בהיותם של החניכים במקרים רבים 'נבחרים' או 'מוסומנים' ליעוד זה על ידי ישויות או כוחות על טבעיים. במילים אחרות יעוד שכזה לא תמיד נובע מרצונם החופשי של אותם 'נבחרים'.²

גם רנה גואנון³ רואה בחניכה 'לידה שנייה' של החניך, וכל כך הואיל והיא פותחת בפניו עולם שונה מאד מן העולם הגשמי שבו מתנהלת פעילותו היומיומית. עולם אשר יקנה לו את האפשרות לפתח את הפוטנציאל הטמון בו.⁴ גואנון רואה שלושה תנאים הכרחיים לחניכה הנובעים זה מזה. האחד נוגע לכישורים, לפוטנציאל הטמון בטבעו של החניך, באופיו המולד, שעליו אמורה עבודת החניכה להטביע את חותמה. השני נוגע להליך המסירה, ההעברה הבינדורית באמצעות זיקה לארגון מסורתי בעל השפעה רוחנית אשר תעניק לחניך את אותה 'הארה' אשר תאפשר לו לפתח את הפוטנציאל הטמון בו. השלישי מתייחס לעבודה הפנימית אשר באמצעות עזרה מבחוץ, בעיקר בשלבים הראשונים של החניכה, תתאפשר אותה התפתחות איטית שלב אחר שלב במעלה

Eliade, M., *Rites and Symbols of Initiation*, Usa 2017, p. 20; Eliade M., *Patterns In Comparative Religion*, New York 1915, pp. 41-43, 56-57, 78, 81, 96, 104-105

2 שם, עמ' 28-29.

3 Gue'non, R., *Perspectives on Initiation*, Hillsdale NY 2004, p. 24

4 שם, עמ' 28.

הדרגות השונות של היררכית החניכה בה פוסע היחיד המובל אל עבר המטרה הסופית של החניכה, הלא היא השגת 'השחרור המלא'.⁵

ההגדרה המילונית של הערך 'חניכה' מלמדת כי החניכה עוסקת בפיתוח המידות, האופי והכשרים הרוחניים של החניך. החניכה היא הליך של הקניית הרגלים, דרכי חשיבה והתנהגות. אלה מוקנים לחניך בהדרכתו של אומן-מורה, אשר לעתים מפתח ומעצב את אופיו ואת מידותיו של החניך למטרת כניסתו לתפקיד מסוים.⁶

את המאפיינים הבסיסיים הללו אכן נמצא בכל אחת מן התרבויות העתיקות של המזרח אשר בהן השתרשה החניכה כאמצעי דומיננטי להעברה בין דורית של ידע רוחני גבוה, של מסרים באשר לאמיתות אוניברסליות ושל מסורות פולחניות עתיקות יומין משל אותן תרבויות. עם זאת נמצא כי לכל אחת מן התרבויות והדתות מאפיינים, מושגים ומסורות המייחדים אותן. חיבור זה בוחן את הופעותיה של החניכה על סיבותיה ומאפייניה, על טבעם של הלימודים, על טבעו של המורה, על טבעו של החניך ועל טבעם של יחסי המורה והחניך במסורות של המזרח ובהן בהינדואיזם, בבודהיזם, בג'ייניזם, בבודהיזם הטיבטי, בנצרות ובסופיזם. אולם עיקרו של החיבור ממוקד בצפת של המאה השש עשרה ובניתוח החניכה שחנך האר"י הקדוש את תלמידו המובהק ר' חיים ויטאל, תוך בחינת מערכת היחסים יוצאת הדופן אשר התפתחה ביניהם כדוגמא ומשל לחניכה במסורת הקבלית.⁷ אשר על כן מחקר זה מתייחס בעיקרו לקטגוריה השלישית של סוגי חניכה על פי הגדרתו של אליאדה.⁸

5 שם, עמ' 27. עוד על חניכה ראו ג'וזף קמפבל, הגיבור בעל אלף הפנים, תרגמה רחל הלוי, ישראל 2013, עמ' 97-183.

6 אברהם אבן שושן, המלון העברי המרכזי, עמ' 226-227.

7 דברים אלו באים לתחום את גבולותיו של המחקר שלהלן להגדרה של חניכה כפי שהובאה לעיל. כלומר, הוא איננו עוסק בטקסי הלימוד היהודיים בימי הביניים שאותם העבירו אבות ומלמדים את הילד היהודי בין גיל שלוש לגיל שש. ראו למשל את ספרו של איבן (ישראל) מרקוס, טקסי ילדות: חניכה ולימוד בחברה היהודית בימי הביניים (להלן מרקוס, טקסי ילדות), והוא איננו דן בחניכה במקרא, גם לא בסיפור חניכתו של ר' חייא בזוהר, שאף הוא דוגמא לחניכה בספרות הקבלית, אולם מטרתיה ודרכי השגתה היו שונים. ראו אצל רונית מרוז, יובלי זוהר: מחקר ומהדורה ביקורתית מוערת של זוהר, פרשת שמות, עמ' 499-593 (להלן מרוז, יובלי זוהר). עוד על חניכתו של ר' חייא ראו חביבה פדיה, המראה והדיבור, לוס אנג'לס תשס"ב, עמ' 118-120 (להלן פדיה, המראה והדיבור); מלילה הלנר אשר רואה בטקס האדרא רבא כולו תהליך של חניכה שחנך הרשב"י את תלמידיו. מלילה הלנר אשד, מבקשי הפנים: מסורות האדרא רבא שבספר זוהר, עמ' 165 (להלן הלנר אשד, מבקשי הפנים).
8 ראו לעיל הערה 2.

המתודולוגיה

חיבור זה הוא תמטי וסינכרוני ולא היסטורי דיאכרוני. לאמור הוא מחולק לתמות ולסוגיות נבחרות העוסקות ביחסי מורה ותלמיד בדתות השונות ובמסורת הקבלית. ממילא מובן שתמות או קטגוריות אלו אדוקות זו לזו, משתלשלות זו מזו ואינן עומדות בהכרח בפני עצמן. במילים אחרות המתודולוגיה אשר הנחתה עבודה זו משלבת ניתוח של טקסטים המתייחסים לתמות הנבחרות העוסקות בנושא אצל המסורות הדתיות השונות מזה, וניתוח של החומר הקבלי העוסק בחניכתו של ר' חיים ויטאל מזה. ניתוח זה מתבסס על מתודולוגיות שונות: היסטורית, פילולוגית, מושגית, טקסטואלית-תמטית ופרסונאלית. השיח בשער הראשון העוסק בחניכה וביחסי מורה ותלמיד במסורות השונות במזרח ובמערב, הוא שיח פנומנולוגי. כיווני המחקר משלבים בין כיוון כללי תיאורטי רעיוני לכיוון פרסונאלי.⁹

הקורפוס המחקרי שעמד נגד עינינו נסמך לכתבים העתיקים של דתות המזרח ובהם: הבהגבאד גיטה, האופנישדות, הגורו גיטה, כתבים של הג'ייניזם, של הבודהיזם הטיבטי ובהם ספריו של הדלאי לאמה ושל ספר המתים והחיים הטיבטי; לספרות סופית ועוד, כמו גם לספרות מחקר אשר נכתבה על מקורות אלה.

הקורפוס המחקרי אליו נסמך החלק הקבלי המתייחס לחניכתו של האר"י את ר' חיים ויטאל, כולל ספרים שחיבר הרח"ו וביניהם: שער רוח הקודש, שער הגלגולים, שערי קדושה, שער הייחודים, שער הכוונות, שער המצוות, ספר הגלגולים, עץ חיים,¹⁰ ספר פרי עץ חיים, ספר החזיונות, ספר הליקוטים, שער מאמרי רשב"י, ספר הפעולות, ספר הגורלות ועוד. עוד נסמך חלק זה של החיבור בהרחבה על ספרות השבחים אשר עוסקת בדמותו ובפועלו של האר"י כפי שעוצבה בתודעתו שלו, בתודעתו של ר' חיים ויטאל ובאופן שהשתמרה בזיכרונם של בני דורו ובני הדור שלאחר האר"י.¹¹ על מקורות אלו נוספה ספרות המחקר הרלוונטית.

9 על כיוון המחקר הפרסונאלי הקושר בין הביוגרפיה של המקובל לבין התאוסופיה שלו ראו: בן עמי שרפשטיין, **פילוסופים כבני אדם**, וכן יהודה ליבס, 'כיוונים חדשים בחקר הקבלה', **פעמים**, 50 (תשנ"ב), עמ' 150-170 (להלן ליבס, כיוונים חדשים).

10 בעיקר הקדמת הרח"ו על שער ההקדמות שבתחילת עץ חיים (ראו מהדורת ר' צבי מיכל וידצקי, בני ברק תשמ"ח).

11 ראו יוסף דן, 'ספרות השבחים: מזרח ומערב', **פעמים** 26 (תשמ"ו) (להלן דן, ספרות השבחים), עמ' 79. שם כתב: "מכתבי ר' שלמה שלזמל מדרעני המהווים תשתית לקובץ זה נכתבו דור